

Polska szkoła średnia w Galicji w pierwszych latach wojny 1914/15–1915/16

Część działań wojennych „wielkiej wojny białych ludzi” spowodowanej przez państwa centralne w lecie 1914 roku dotknęła ziemie polskie pozostające we władaniu Rosji (Kólestwo Polskie) i Austro-Węgier (Galicja). W 60 powiatach Galicji na 4847 gmin uległo większemu lub mniejszemu zniszczeniu 1323 gmin wiejskich i 112 miasteczek¹. Działania wojenne doprowadziły do ruiny 69716 budynków mieszkalnych i 119265 budynków gospodarskich. Przechodzące wojska rekwirowały inwentarz żywy i zbiory, grabiły zapasy, dewastowały i paliły liczne obiekty produkcyjne i użyteczności publicznej.

Działania wojenne wywołały exodus ludności, zwłaszcza żydowskiej, traktowanej niekiedy brutalnie przez walczące strony. Poza tym austriackie władze wojskowe zorganizowały jesienią 1914 roku „bezmyślną a okrutną ewakuację ludności do najbardziej na zachód położonych powiatów Małopolski oraz do ziem czeskich i niemieckich monarchii”². Mieszkańcy np. Wiednia traktowali uchodźców i ewakuowanych jako przestępców i zdrajców, a nie obywateli tego samego państwa, których wojna zmusiła do opuszczenia swego miejsca zamieszkania, a ich najbliżsi walczyli za cesarza i monarchię. Równocześnie ewakuacja, a nie tylko uchodźstwo „połączona była zresztą jeszcze z jednym zjawiskiem: masowym rozstrzeliwaniem osób niby to podejrzanych o sprzyjanie wrogowi (...) służyły jako sposób unieszkodliwienia ofiar wojskowych grabieży”³.

Zaistniała sytuacja zaciążyła nad stanem szkolnictwa, a zwłaszcza szkoły średniej. Funkcjonujące szkoły dr Leopold Wołowicz określił mianem „szkolnictwa na uchodźstwie, gdyż prócz jedenastu miast na niezajętym obszarze Galicji zachodniej (Kraków, Biała, Bochnia, Chrzanów, Myślenice, Nowy Sącz, Nowy Targ, Pogórze, Wadowice, Zakopane i Żywiec), w których istniały czynne szkoły średnie – wszystkie inne zakłady zostały rozwiązane, a młodzież i nauczyciele w olbrzymiej ilości zostali zmuszeni szukać schronienia w prowincjach zachodnich”⁴.

¹*Polska w czasie wielkiej wojny (1914–1918)* t. II, pod red. M. Handelsmana, Warszawa 1932, s. 176.

²Tamże, s. 177.

³Tamże, s. 177–178.

⁴L. Wołowicz, O szkolnictwie, „Polen” nr 43 z 22 X 1915 r.

Młodzież zbiegła przed frontem, ewakuowana przez austro-węgierskie władze wojskowe podejmowała naukę w lokalnych szkołach lub tworzone dla niej specjalne placówki. W samym Wiedniu znalazło się wówczas 4925 uczniów (w tym 1/4 dziewcząt), których pomieszczono w 16 szkołach średnich. W dobrych warunkach znalazła się młodzież w trzech zakładach utworzonych z inicjatywy posła Halbana. Trzeba podkreślić, że w Wiedniu w szkołach średnich było 3741 uczniów wyznania mojżeszowego, co stanowiło prawie 76 procent wszystkich uczniów przybywających do stolicy Austro-Węgier⁵.

Poza Wiedniem znaczna liczba młodzieży skupiała się w Pradze (438), Ołomuńcu, Brnie, a najmniejsza grupa znalazła się w Leoben (19)⁶. Warunki pracy, lokalizacji i funkcjonowania szkolnictwa na wychodźstwie poza Galicją ukazał Ludwik Skoczylas⁷.

W roku szkolnym 1914/15 funkcjonowały dwie polskie placówki szkolne na terenach zajętych przez Rosjan we Lwowie i Przemyślu⁸. We Lwowie na mocy rozporządzenia gen. gubernatora rosyjskiego otwarto 27 maja 1915 r. prywatne gimnazjum im. A. Mickiewicza (261 uczniów), a 14 grudnia tego roku w Przemyślu podobną placówkę⁹.

Ofensywa wojsk austro-niemieckich w maju 1915 r. spowodowała przełamanie frontu pod Gorlicami i w konsekwencji odbicie części Galicji środkowej i wschodniej z rąk rosyjskich. Odzyskanie terenów przejściowo okupowanych przez wojska rosyjskie umożliwiło odbudowę szkół średnich.

Jak pisze L. Wołowicz, naukę podejmowano z olbrzymimi trudnościami i prowadzono ją „w ten sposób, iż materyał dwuletni zostaje przerobiony w ciągu jednego roku szkolnego, który maleje w niektórych miejscowościach (np. w Stryju) do kilku zaledwie miesięcy”¹⁰. W założeniu starano się, aby uczniowie nie stracili roku „w uprawnieniach szkolnych”, chociaż ponosili uszczerbek w zakresie wiedzy i umiejętności szkolnych.

W roku szkolnym 1915/16 działały w Galicji dwa rodzaje polskich szkół średnich. Do pierwszego należały te, które rozpoczęły działalność z początkiem roku szkolnego 1914/15, funkcjonowały normalnie i minęła je zawierucha wojenna, do drugiego zaś placówki, których funkcjonowanie zakłóciły działania wojenne. Tych ostatnich było 44 w 26 miastach.

Liczbę tych szkół tworzyło 35 gimnazjów, 2 gimnazja realne i 7 szkół realnych.

⁵L. Wołowicz, *Galicyjska średnia szkoła polska doby wojennej*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” XLV, 1917, s. 290.

⁶Tamże, s. 290.

⁷L. Skoczylas, *Szkolnictwo polskie średnie na wychodźstwie i w kraju w roku 1915*, „Muzeum” 1916, z. 4.

⁸W Przemyślu prowadzono również w okresie 9 II–5 V 1915 r. kursy seminaryjne dla 77 uczennic. (Sprawozdanie kier. C.K. seminarium nauczycielskiego za rok 1915/16, Przemyśl 1916).

⁹L. Wołowicz, *Galicyjska średnia...*, s. 290–291.

¹⁰Tamże, s. 293.

Szkoły średnie tego typu działały w 11 miastach, a ich cechą charakterystyczną jest okoliczność, iż od roku szkol. 1915/16 liczba uczęszczających uczniów w stosunku do pierwszego wojennego roku szkolnego była o prawie 50 procent wyższa (1914/15 – 4629, a w 1915/16 – 6953).

Tabela 1. Stan uczniów w polskich szkołach średnich w miastach galicyjskich nie dotkniętych działaniami wojennymi (1914/15–1915/16)

Miasto	Liczba uczniów w roku szkolnym		Procent przyrostu (+) lub ubytku (-)
	1914/15	1915/16	
Nowy Targ	254	489	+ 92
Chrzanów	80	153	+ 91
Zakopane	78	143	+ 84
Przemyśl	268	465	+ 73
Kraków i Pogórze*	2128	3389	+ 59
Bochnia	267	400	+ 50
Biała	278	405	+ 46
Nowy Sącz	448	632	+ 30
Wadowice	334	384	+ 18
Żywiec	211	230	+ 11
Myślenice	274	253	- 9

Uwaga * W Krakowie i Pogórze 9 szkół średnich i Akademia Handlowa.

Liczba uczniów w miastach wymienionych w tabeli wynosiła 6953, w tym 6885 Polaków. Wynik klasyfikacji na roku szkolnym 1915/16 wykazał, iż tylko 1421 uczniów nie uzyskało promocji do klasy wyższej.

W grupie drugiej znalazły się miasta, w których szkoły wznowiły działalność po odzyskaniu Galicji środkowej i wschodniej z rąk rosyjskich. Najwięcej polskich szkół średnich było we Lwowie (11), w których jednak zmniejszyła się liczba uczniów z 5540 (1913/14) do 3897. Według wyznania było 2438 katolików, 181 grekokatolików, 1214 wyznania mojżeszowego, a tylko 64 – ewangelickiego i ormiańskiego.

Największy ubytek zanotowano w VIII gimnazjum realnym (z 783 w 1913/14 do 427 uczniów w 1915/16), w którym obliczano go na 45 procent¹¹. W pozostałych 25 miastach (z wyjątkiem Stanisławowa) liczba uczniów w 1915/16 r. (9034) zmalała prawie o 1/3 w stosunku do ostatniego przedwojennego roku szkolnego (8813).

Stan liczebny uczniów polskich szkół średnich w roku szkolnym 1915/16 w porównaniu do roku 1913/14 wykazał we wszystkich placówkach szkolnych znaczny ubytek. Tylko dwa miasta wykazały nieznaczny przyrost: gimnazjum prywatne w Brzesku (+7%) i szkoła realna w Tarnobrzegu (+8%). W pozostałych ubytek przedstawiał się następująco:

¹¹L. Wołowicz, *Galicyjska średnia...*, s. 295.

poniżej 10%	Łańcut (gimnazjum realne), Mielec, Krosno,
10%–20%	Jasło, Tarnów (szkoła realna), Tarnów (II gimnazjum), Rzeszów (II gimnazjum), Wieliczka (szkoła realna).
20%–30%	Jarosław (gimnazjum i szkoła realna), Stanisławów, Prze- myśl, Sanok, Kamionka Strumiłowa, Dębica, Drohobycz, Śniatyn (szkoła realna), Sambor, Kołomyja, Tarnów (II gimnazjum),
30%–40%	Rzeszów (I gimnazjum), Tlumacz, Sambor (gimnazjum),
40%–50%	Gorlice, Gródek Jagielloński, Stryj,
50%–60%	Żółkiew, Bąkowiec pod Chyrowem (zakład oo. jezuitów).

Najmniejszy ubytek wykazał Łańcut (–3%), a największy Bąkowiec (–58 procent)¹².

W roku szkolnym 1915/16 w szkołach średnich było 466 klas (605 oddziałów), w których pracowało 1295 nauczycieli. Spośród kadry pedagogicznej zmobilizowano do armii austro-węgierskiej 332 nauczycieli, z których 28 poległo na polu chwały.

Natomiast spośród uczniów, do końca roku szkolnym poległo 347, a w wojsku austro-węgierskim i Legionach służyło 3985 gimnazjalistów.

Młodzież szkół średnich włączyła się w działalność charytatywną. Uczestnictwo to świadczyło o wysokim poczuciu ofiarności młodego pokolenia, jak podkreślały niezmiennie komunikaty i sprawozdania. Na cele dobroczynne i narodowe zebrano blisko 41 tys. koron¹³, dla austriackiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża pozyskano 11 tys. członków, a dla IV pożyczki wojennej zebrano prawie 70 tys. koron, nie licząc zbiórki bawełny, płótna, cyny i metali kolorowych oraz złota i srebra¹⁴.

Warunki lokalowe placówek szkolnych nie uległy zmianie. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej 8 gimnazjów i 3 szkoły realne pracowały w trudnych warunkach. Np. w Łańcucie udzielano nauki w betoniarni, chroniąc się podczas deszczu pod parasolami; w Nowym Targu przebywało w pomieszczeniu po 60 uczniów, a w IV gimnazjum w Krakowie pracowano na dwie zmiany¹⁵.

W 18 powiatach wschodniogalicyjskich – jak podaje sprawozdanie Rady Szkolnej Krajowej – z 1000 budynków szkolnych uległo zupełnemu zniszczeniu 344, „pozatem bardzo uszkodzonych było 13, częściowo uszkodzeniu uległa cała prawie pozostała reszta”¹⁶. Np. w Mielcu oceniano straty na 50 tys. koron, w Drohobyczu – 66 tys. koron, w Żółkwi rozgrabiono majątek szkolny, w Tarnowie po-

¹²Tamże, s. 296–297.

¹³W tygodniu Czerwonego Krzyża w maju 1916 r. Lwów zebrał 59203 koron, a Kraków tylko 36 603 koron.

¹⁴Np. Nowy Targ dostarczył 4 wozy bawełny i wełny; Jasło przekazało 1600 kg wełny i bawełny, ponad 35 kg cyny, a Akademia Handlowa w Krakowie 104 g złota.

¹⁵Referat dr M. Janelli na IV zjeździe T.N. Szkół Wyższych w Tarnowie, „Muzeum”, VI, 1912.

¹⁶*Encyklopedia wychowania*, T. IX, zeszyt 4–8, Lwów – Warszawa MCMXXII, s. 24.

cisk z haubicy rozbił połowę budynku (straty oceniono na 27 tys. koron), a w Gorlicach 3/4 budynku zostało zniszczone. Szkoła w Bąkowcu pod Chyrowem oceniała szkody na 130 tys. koron.

Warunki funkcjonowania szkół były tym gorsze, im bliżej frontu znajdowały się obiekty szkolne. Np. gimnazjum w Kamionce Strumiłowej ewakuowano 13 czerwca 1916, a szkołę realną ze Śniatyna 10 czerwca, gimnazjum w Tłumaczu i Kołomyji 12 czerwca 1916 r.

Sytuacja ta nie utrudniała przeprowadzania egzaminów dojrzałości. Wielu abiturientów korzystało „z udogodnienia matury tzw. wojennej”¹⁷.

Młodzież uczestniczyła w działalności samarytańskiej. Np. uczennica Akademii Handlowej w Krakowie Genowefa Cerefinówna została odznaczona Złotym Krzyżem na wstędze medalu waleczności za działalność samarytańską na polu bitwy pod Brzostkiem. Czwartoklasista z VII gimnazjum realnego z Krakowa był ordynansem płk. Wąsowicza znanego z szarzy pod Rokitną (30 VI 1915).

W roku szkol. 1913/14 do szkół uczęszczało 25 674 uczniów, a w roku szkolnym 1915/16 – 19 834. Z danych wynika (nie są one kompletne), że straty liczebne, wśród młodzieży wyniosły 5 790 uczniów, tzn. prawie 23 procent. Pamiętać należy, że z 11 zakładów rządowych i 15 placówek prywatnych z prawami szkół publicznych ubyło 6000 uczniów. Natomiast na uchodźstwie (zwłaszcza w Wiedniu) w roku szkolnym 1915/16 uczyło się 1600 młodzieży¹⁸.

Uwzględnwszy ubytki i przyrost młodzieży polskich szkół średnich w miastach galicyjskich, trzeba stwierdzić, iż ze szkół ubyło łącznie ok. 9 tys. uczniów, czyli 1/5 wszystkich uczniów szkół galicyjskich z roku szkolnym 1913/14 (z gimnazjów i szkół realnych)¹⁹.

Młodzież pozostająca poza szkołą w roku szkolnym 1915/16 znalazła się częściowo na terenach zajętych przez wojska rosyjskie, rozproszyła się po krajach monarchii habsburskiej, wstąpiła w szeregi Legionów Polskich lub została wcielona w szeregi armii austro-węgierskiej.

¹⁷L. Wołowicz, *Galicyjska średnia...*, s. 298–299.

¹⁸*Szkolnictwo średnie na wychodźstwie w r. 1915–1916*, „Wiedeński Kuryer Polski” Nr 593 z 7 IX 1916 r. Przy końcu roku szkolnym 1915/1916 zmalała ta liczba do 1200, ponieważ część młodzieży przebywającej w stolicy powróciła do kraju.

¹⁹Według oficjalnego sprawozdania w „Öster. Staat. Handbuch” (XXXII J.) Wien 1914. Ogólna liczba uczniów galicyjskich (męskich) z początku roku 1913/14 – 41681, a z końcem roku szkol 1915/16 – 23000.